

10. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. / Ін-т суспільн. наук АН УРСР ; редкол. : Д. Г. Гринчишин [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1977–1978.
11. *Флоровский А. В.* Чешская Библия в истории русской культуры и письменности (Фр. Скорина и продолжатели его дела) // *Sborník filologický / Českosl. akad. věd., Sekce jazyka a lit.* Praha, 1946. № 12. S. 153–258.
12. *Basaj M., Siatkowski J.* Bohemizmy w języku polskim : słownik. Warszawa : Wydaw. Polonistyki Uniw. Warsz., 2006. 501 s.
13. *Bělič J., Kamiš A., Kučera K.* Malý staročeský slovník. Praha : Státní ped. nakl., 1979. 708 s.
14. Elektronický slovník jazyka staroslověnského. Slovanský ústav AV ČR, v. v. i. URL: <http://gorazd.org/gulliver> (date of access: 01.06.2025).
15. Elektronický slovník staré češtiny / Vokabulář webový : Verze 0.4.2. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český. URL: <http://vokabular.ujc.cas.cz> (date of access: 01.06.2025).
16. *Gebauer J.* Slovník staročeský : 2 d. ; 2. vyd. nezm. Praha : Academia, 1970.
17. Słownik staropolski : w 11 t. / Pol. Akad. Nauk, Inst. Jęz. Pol. ; kom. red. : S. Urbańczyk [i in.]. Wrocław : Ossolineum ; Warszawa : Wydaw. PAN, 1953–2002.
18. Słownik polszczyzny XVI wieku : w 36 t. / kom. red.: St. Bąk [i in.] ; Inst. Badań Lit. Pol. Akad. Nauk. Wrocław : Ossolineum : Wydaw. PAN, 1966–2012.
19. Staročeský slovník : ve 26 seš. / za vedení B. Havránka [aj.]. Praha : Academia, 1968–2008.
20. *Stieber Z.* Świat językowy Słowian. Warszawa : Państw. Wydaw. Nauk., 1974. 499 s.

УДК 82-1:81'373.422 (476)

СТЫЛИСТИЧНАЕ ВЫКАРЫСТАННЕ АНТОНИМАЎ У ПАЭЗІІ АНАТОЛЯ ВЯРЦІНСКАГА

А. М. Асіпчук

*Гродзенскі дзяржаўны аграрны ўніверсітэт, вул. Церашковай, 28,
230008, г. Гродна, Беларусь, asipchuk@gmail.com*

У артыкуле разглядаецца выкарыстанне антонімаў як аднаго са сродкаў мастацкай выразнасці ў паэтычных творах Анатоля Вярцінскага. Прыводзяцца прыклады і тлумачыцца значэнне такіх стылістычных фігур, заснаваных на моўных і кантэкстуальных антонімах, як антытэза, амфітэза, дыятэза, пераўтварэнне, раздзяленне, супярэчлівасць.

Ключавыя словы: моўныя і кантэкстуальныя антонімы; стылістычныя фігуры; антытэза; амфітэза; дыятэза.

Літаратурная дзейнасць Анатоля Вярцінскага шматгранная: паэт, драматург, публіцыст, крытык, перакладчык. Свайму чытачу ён вядомы найперш паэтычнымі творамі, тэматыка якіх разнастайная: ад інтымнай і філасофскай лірыкі да вершаў і паэм грамадзянскага гучання.

Ствараючы яркія, самабытныя вобразы, аўтар выкарыстоўвае шырокі спектр сродкаў мастацкай выразнасці, адным з якіх выступаюць антонімы. Іх роля ў паказе кантрасных з’яў рэчаіснасці або супярэчлівых пачуццяў лірычнага героя бясспрэчная. У прааналізаваных зборніках вершаў і паэм «Святло зямное» і «Хлопчык глядзіць...» зафіксаваны як моўныя, так і кантэкстуальныя антонімы. Разгледзім больш падрабязна.

Моўныя антонімы прадстаўлены лексічнымі і граматычнымі адзінкамі. Прыклады лексічных (рознакаранёвых) антонімаў: *Я спасціг, што беды – непазбежнасць, немінучы спадарожнік мой. Я прызнаў жалезную залежнасць ад прыроды – мёртвай і жывой* [1, с. 55]; *Яна любіла шлях, зямны абсяг. І – я не знаю, слабасць тут ці сіла, – з дзіцячай непасрэднасцю любіла навідавоку быць, быць на людзях* [2, с. 263]; *Я так не магу, каб стрэца І холадна абмінуць, каб сэрцам другое сэрца горача не крануць* [1, с. 101]; *Ёсць дні, калі канчаецца штось, калі канчаецца зорны дождж, а пачынаецца шэры, не зорны, не залаты, не ілюзорны* [1, с. 263]; «Чалавек душы маленькай, мог ты лепшым быць ці не?» Чалавек маўклівы нейкі, не адказвае ён мне. Мабыць, цяжкае пытанне. Чалавек маўчыць нездарма. Хібам нашым ёсць апраўданне, подласці апраўдання няма [1, с. 158] і інш. Тут кампанентамі радой лексічных антонімаў выступаюць прыметнікі *жывы – мёртвы*, *назоўнікі сіла – слабасць*, *прыслоўі холадна – горача*, *дзеясловы пачынацца – канчацца*, словы катэгорыі стану *ёсць – няма*.

Граматычныя антонімы ўтвараюцца пры дапамозе прэфіксаў, якія далучаюцца да аднакаранёвых лексем і надаюць ім супрацьлеглае значэнне. Напрыклад: *Шкада мне вас, зласлівых, мітуслівых, зайздрослівых і, значыць, нешчаслівых. Бо, як вядома, каб шчаслівым быць, быць трэба добрым і дабро рабіць* [2, с. 279–280]; *Ахвяры вядомыя і невядомыя. Ахвяры свядомыя і несвядомыя. Ахвяры нявінныя, незлічоныя. Плывуць вашы цені задымлена-чорныя* [1, с. 194]; *Што гэта звініць, Хатынь? Што значыць тваіх каміноў перазвон? Ці гэта звініць твой вечны сон? Ці, можа, у гэтым звоне – вечнае бяссонне?* [1, с. 409]; *Закон адвечны і мудры: калі сустрэнуць вясну, жанчыны скінуць футры, дрэвы накінуць ліству* [1, с. 261]; *Спачатку за рукі ўзяліся, сышліся, абняліся, дарогай адной пабрылі. А потым развяліся, а потым разышліся, бы ў моры караблі* [1, с. 255]; *З сваімі прылівамі і адлівамі, з сваімі штылямі і штормамі мора вучыла нас быць шчаслівымі, мора вучыла нас быць зазорнымі* [1, с. 220]. Як відаць з прыведзеных прыкладаў, у антанімічных парах *шчаслівы – нешчаслівы*, *вядомы – невядомы*, *свядомы – несвядомы* другі кампанент набывае супрацьлеглае значэнне пры дапамозе прыстаўкі *не-*; у антанімічным радзе *сон – бяссонне* – пры дапамозе прыстаўкі *бяс-*; а ў парах антонімаў *скінуць – накінуць*, *сышліся – разышліся*, *прылівы – адлівы* супрацьлеглыя прэфіксы *с-* і *на-*, *с-* і *раз-*, *пры-* і *ад-* далучаюцца адпаведна да кожнага кампанента антанімічнай пары.

Кантэкстуальныя антонімы – выключна аўтарская знаходка. Яны валодаюць высокім узроўнем экспрэсіўнасці і сваім зместам больш багатыя і цікавыя ў параўнанні з моўнымі антонімамі. Напрыклад, у вершы «Дзень Перамогі» Анатоль Вярцінскі стварае наступны кантэст: *Перамаглі: гармонія – тлум, добрая воля – гвалт і глум, святло – карычневую чуму, вясна – зіму* [1, с. 391]. Кампаненты са станоўчай ацэнкай *гармонія, добрая воля, святло, вясна*

(аднаўленне, жыццё) адпавядаюць лексеме *мір*, а кампаненты з адмоўнай характарыстыкай *тлум, гвалт, глум, карычневая чума* (фашызм), *зіма* (смерць, змярцвенне) з’яўляюцца па сваёй семантыцы менавіта ў гэтым чатырохрадкоўі сінонімамі да слова *вайна*. Яшчэ прыклады кантэкстуальных антонімаў: *Сынкі, на ўзгорку я адна стаю. Я вас праз слёзы выглядаю зранку. Сынкі, я вам спявала калыханку, а як я пахаванку вам спяю?..* [2, с. 298]; *Нам памагае ўбачыць Час: тут – толькі **попел**, там – **алмаз**, тут – зерне, там – палова, тут – **пустазвонства гучных фраз**, там – **ісціннае слова*** [1, с. 126]; *Ён [дурань] любіць высокае званне, і тытул, і шанаванне: не **курыца**, а **арол**! Ён любіць... Ён шмат што любіць. Ён нас прадасць і купіць, разумнікаў тых і другіх* [1, с. 245]. У першым прыкладзе кампаненты *калыханка – пахаванка* суадносяцца з лексічнымі антонімамі *жыццё – смерць* або *нараджэнне – паміранне*. У другім – антанімічныя рады *попел – алмаз, пустазвонства гучных фраз – ісціннае слова* адпавядаюць антанімічнаму раду *сапраўдны – несапраўдны* або *сапраўдны – фальшывы*. Кантэкстуальныя антонімы *арол – курыца* ў сатырычным вершы «Няма дурных» можна замяніць моўнымі антонімамі *значны – нікчэмны* ці *важны – няважны*. Зафіксаваны прыклад граматычных кантэкстуальных антонімаў: *Я думаў у гэтыя дні, Маргот, што ёсць народ і антынарод? Дзе тут лінія водападзела? Мне стала ў Патсдаме зразумела* [2, с. 299]. Кантэкстуальным антонімам *народ – антынарод* (другі кампанент утвораны пры дапамозе прыстаўкі *анты-*) адпавядаюць моўныя антонімы *чалавечнасць – бесчалавечнасць*. Відавочна, што кантэкстуальныя (аўтарскія) антонімы запамінальныя, трапныя, ствараюць адчуванне навізны.

Антонімы служаць і для пабудовы пэўных стылістычных фігур. Як паказаў фактычны матэрыял, найбольш пашыранай з’яўляецца **антытэза** (рэзкае супрацьпастаўленне процілегласцей): *Ты кажаш, сяброў усё менш і менш? Гаворыш аб гэтым, як аб драме? Ды горша – гэта сціранне меж паміж **непрыяцелямі і сябрамі*** [1, с. 317]; *О, мая бедная пяхота! Не **радасць** мая – мая **бядота**, не **слодыч** мая – мая **гаркота**. Што мне з табою рабіць, як мне з табою быць?* [1, с. 267]; *Нічога, калі нават кортыеў орган зблытае з гордзіевым вузлом. Хоць блытаць іх і не варта наогул... Ды грэшна блытаць **дабро** са **злом**, як кажуць, божы дар з яешняй. Такое – нясмешна...* [1, с. 336]; *Маўчанне бывае рознае. Маўчаць занадта цвярозыя. Скептыкі **маўчаць**: «Ну што карысці **крычаць**?» Маўчаць і абыякавыя – твары масляна-лакавыя* [1, с. 157]; *Хоць на сем пядзей розуму май, хоць будзь Цыцэронам, Саламонам, ды, вызначаны прыродным законам, **розум** твой знае мяжу і край. А што датычыць **дурноты**... На жаль, дурнота бязмежная амаль* [1, с. 320]; *Дзякуй, тэрмас, за цяпло! **Добрае** тое ўсё, што **цёплае**, – ласка, хваля, святло, цялё, – а **няцёплае** ўсё – **нядобрае**. Дзякуй, тэрмас, за цяпло!* [1, с. 91]; *Якія выносім Ёй [маці] **падзякі**? Не ведаю, як наконт падзяк, а вось **няўдзячнасці** ўсякай яна набачыла. Гэта так...* [1, с. 193] і інш. У прыведзеных вышэй прыкладах антытэза праілюстравана моўнымі лексічнымі (*сябар – непрыяцель, радасць – бядота, слодыч – гаркота, дабро – зло, маўчаць – крычаць, розум – дурнота*) і граматычнымі (*добры – нядобры, цёплы – няцёплы, падзяка – няўдзячнасць*) антонімамі. Прыклады кантэкстуальнай антытэзы: *Два ішасці ведае свет. Адно – **ружова-наіўнае**,*

Як першыя вясновыя цвет. Другое – **суро́ва-зі́мняе**, што знаходзіць свой шлях у муках і баях... [1, с. 319]; **Не сок жывы ў яго, а горкі яд. Гэта не схаваць нічым дурману, ні лісцем, што прывабіць і пагляд, ні кветкаю, вялікай і духмянай** [1, с. 279]; **Любоў і лад узвышаюць, вядуць за далягляд. Варожасць і злосць прыніжаюць, адкідваюць назад**... [1, с. 295] і інш. Апошнія два прыклады ўяўляюць сабой разгорнутую антытэзу.

Па частаце ўжывання на другім месцы пасля антытэзы ідзе **амфітэза** (або фігура **злучэння**). Кампаненты антанімічных радоў тут не супрацьпастаўляюцца, а складаюцца і адпавядаюць словам «усе», «усё», «усякі», «заўсёды». Напрыклад: **Вылівала цётка душу, Цётка плакала на мужу, Цётка плакала на дзецях, цётка плакала на людзях... Па ўсіх раненых і забітых, незабытых і забытых** [1, с. 227]; **Лета прайшло, а другое не скоро... Да мора! Сябры і сям'яне, не трэба дакору! Да мора! Як быццам там іншае ішчасце і гора... Да мора!** [1, с. 216]; **Або ўспамін пра карабін – вясёлы і сумны мой успамін... Спачатку далі вінтоўку мне: «Раз прыйшла – няхай ваюе». На вайне як на вайне. З вінтоўкай той на пасту стаю я** [1, с. 229]; **А ў доміку гэтым, у доміку гэтым утульна было зімою і летам. Шкада мне да болю, шкада да слёз доміка, што пайшоў на знос** [1, с. 128] і інш.

Стылістычная фігура **дыятэза** (або фігура **нейтралізацыі**) адмаўляе кампаненты антанімічных радоў, «сцірае» процілегласць паміж імі: **Парою здацца нам магло, што Час – ён безудзельны: не за дабро і не за зло, што Час – ён ненадзейны** [1, с. 126]; **Шарая гадзіна. ... Ні дзень і ні вечар. Ні цёмна, ні светла. Ні ціша, ні вецер. Ні суша, ні мора. Ні плывём, ні едем. Ні радасць, ні гора. На якім мы свеце?** [1, с. 282]; **Даль успамінамі выслана, як зоркамі – Млечны Шлях. Цябе ні на яве, ні ў снах. Давай пагаворым мысленна** [2, с. 261]. Умоўна дыятэзу можна праілюстраваць формулай «ні Х, ні У».

Пераход адной з'явы ў другую паказвае стылістычная фігура **пераўтварэння**. Напрыклад: **Ды справа ўсё-такі не ў ім, а справа ў гэтым светлым цудзе, якое сонцам завуць людзі, якое робіць вёсны з зім, дзень з ночы і вясёлку з хмары, якое свеціць зноў для нас, не патрабуючы ў адказ ні ўзнагароды, ні ахвяры** [1, с. 213]; **Былі харошымі, слаўнымі, былі лепшымі самымі, найлепшымі былі. А сталі нехарошымі, сталі самымі горшымі, – горш няма на зямлі** [1, с. 256].

Фігура **раздзялення** размяжоўвае антанімічныя кампаненты: **Рана ці позна, позна ці рана суровая помста спасцігне тырана** [1, с. 141]; **Звычайная быццам магіла, бачылі ж многа мы іх... Вы слухаеце старажыла, – што гэта: праўда ці міф?** [1, с. 71]; **Хай там узлёт ці падзенне, удача ці няўдача, – толькі ні дня без падзеі, без радасці і плача. Толькі ні дня без падзеі!** [1, с. 220]. Кампаненты антанімічных радоў **праўда – міф, узлёт – падзенне, удача – няўдача** пабудаваны па формуле «Х ці У».

Зафіксаваны адзінкавы прыклад стылістычнай фігуры **супярэчлівасці**: **Дзівак чалавек... Са стратаю непарайнаю не мірыцца ён ніза што ў душы. З няпраўдай не мірыцца, І з крыўднаю праўдаю не хоча мірыцца – хоць кол ты на ім чашы** [1, с. 135]. У гэтым кантэксце антонімы **праўда – няпраўда** служаць для паказу супярэчлівай сутнасці чалавека.

Такім чынам, моўныя і кантэкстуальныя антонімы ў прааналізаваных творах Анатоля Вярцінскага выконваюць пэўную стылістычную функцыю, з’яўляюцца неад’емным сродкам для стварэння мастацкіх вобразаў.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. *Вярцінскі А.* Святло зямное : Выбраныя вершы, паэмы. Мінск : Маст. літ., 1981. 430 с.
2. *Вярцінскі А.* Хлопчык глядзіць... : Выбраныя вершы і паэмы. Мінск : Маст. літ., 1992. 318 с.

УДК 811.161.3’37:27-23

БІБЛЕІЗМЫ – СЛОВЫ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ: ЛЕКСІКАЛАГІЧНАЕ АПІСАННЕ

П. С. Басалыга

Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа

*Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі,
вул. Сурганава, 1/2, 220072, г. Мінск, Беларусь, polinabasalyga@gmail.com*

Даследуюцца аднаслоўныя біблеізмы ўнутры лексічнай сістэмы сучаснай беларускай мовы. Высвятляецца лексічная разнастайнасць біблеізмаў з пункту гледжання ўласналінгвістычнай і сацыялінгвістычнай класіфікацый. Дэманструюцца разыходжанні паміж лексікаграфічным апісаннем біблеізмаў-слоў і іх ужываннем. Прапануюцца прымалёвы для даследавання названых адзінак метады, як кластарны і кантэкстуальныя аналізы.

Ключавыя словы: біблеізм; лексема; лексіка; сучасная беларуская мова; Біблія.

Тэкст (у перакладах) Святога Пісання носіць інтэрнацыянальны характар і глыбока знітаваны з культурамі хрысціянскіх народаў, яго моўныя адзінкі «рассейваюцца» па розных катэгорыях лексікі канкрэтнай мовы. Словы, якія набылі вітальнасць у моўнай сістэме праз Біблію, немагчыма аднесці да адной з існуючых груп лексікі па некалькіх прычынах. Па-першае, самі кнігі Бібліі неаднастайныя па стылі, мове і часе напісання, што ў той ці іншай ступені адбіваецца і на тэкстах перакладу. Па-другое, словы-біблеізмы маюць розныя шляхі запазычвання (напр., *еўхарыстыя* (калька з гр. *εὐχαριστία* – ‘дзякаваць, узнесці падзяку’ (Стронг, G2168)) – (*тайная*) *вячэра* (ст.-слав. *вечеря* (ЭСБМ)) і адаптацыю мовай (напр., варыянты імя апостала – *Пятро*, *Пётр*, *Пётра* – маюць розную стылістычную прыналежнасць).

Мэта дадзенага артыкула – устанавіць лексічную разнастайнасць і сістэмнасць біблеізмаў-слоў у сучаснай беларускай мове. Для гэтага вырашаліся наступныя задачы: а) паказаць разгрупаванне біблеізмаў-слоў па асноўных пластах лексікі, б) высветліць істотныя для лексікалогіі і лексікаграфіі адметнасці аднаслоўных біблеізмаў. Фактычны матэрыял (аднаслоўныя біблеізм-